

ביאורים

אחר שלמדנו מהי הכניעה, היכן היא נחוצה וכיצד קונים אותה, עובר רבנו בחיי לשלב הבא: הכניעה בחיי המעשה. לאילו מעשים ואופני התנהגות אנו מצפים מבעל הכניעה.

הפרק פותח בשני עניינים הנדרשים מהכנוע, שעוד עוסקים בשלב קניית הכניעה. האדם הקונה את הכניעה, צריך להכיר בעוצמתו וברוממותו של הבורא, ויחד עם זאת ביתרון האדם על עולם החי. הוא אינו מזלזל בעצמו, אלא מכיר שביחס למלך מלכי המלכים, אין ערכו שווה כלל. זהו המעשה הראשון.

בשני אנו לומדים שעל הכנוע להכיר את מצוות התורה ואת ההנהגות הפשוטות ששכל האדם מחייבן, על מנת שידע מה היא כניעת אמת, וכמו כן, באלו מקומות להשתמש בה. היכן צריכה היא להתבטא באופן אחד, כגון למחול ולסלוח כשמבוזים אותו, והיכן באופן אחר, כגון לעמוד בתוקף כנגד הרשעה. בחיי הכנוע שני פנים: מחד הכרתו בערכו האנושי, ומאידך ההכרה באפסותו ביחס לקב"ה. על מערכת זו, הנשקפת לאורך הפרק נעמוד א"ה מחר.

נוסף לשניים הראשונים, שמונת העניינים הבאים משלימים לעשרת אופני ההתנהגות המצופים מבעל הכניעה:

השלישי - הנכונות לקבל גיוויים הנאמרים כלפיו או פעולות המופנות נגדו, מאחר ורצון ה' הוא שלא ישיב. העניו הוא סבלן. הכניעה מעמידה אותו בדרגה של "הנעלבין ואינן עולבין", כיוון שאינו להוט לתקוף את מי שמצער אותו.

הרביעי - היחס החיובי כלפי הזולת, הבא לידי ביטוי בפעולות, בהסתכלות החיובית על כל מעשה (אף על כזה המעורר חשד), בדיבור טוב על הבריות, ובמחילה למי שדיבר בגנותו. יש להוסיף שבעניין המחילה מביא רבנו בחיי את הנאמר על משה רבנו: "והאיש משה עניו מאד" [במדבר יב, ג]. משה מחל למרים, ומכאן ניכרת המעלה הגדולה של "המעביר על מידותיו", שהתורמות הנפשיות כל כך גדולה עד שהיא מביאה לכך שתפילותיו מתקבלות.

המעשה שהביא רבנו בחיי על הרב, התלמידים ונבלת הכלב, מדגים עד כמה חשובה היא הראיה החיובית, כיוון שהיא מעמידה את האדם בזווית המבט הנכונה על העולם ועל בני האדם שסביבו. מבט כזה הוא תולדה של כניעה. לא כל הטוב שבעולם מגיע לי, ולא כל בני העולם 'מאיימים' על הטוב שלי. להפך, הסביבה בה אני חי היא סביבה טובה, ויש דברים טובים רבים שאני יכול לראות בה, ליהנות מהם וללמוד מהם.

הרחבות

• גדולת האדם - יסוד הענווה או הגאווה?

והיתרון אשר נתן לאדם על שאר החיים. רבנו בחיי כולל בתכונותיו של העניו את ידיעת מעלתו של האדם על שאר הנבראים. משאלת השאלה, מדוע דבר זה קשור לענווה?

ניתן להבין שההכרה בעובדה שה' חנן את האדם מלמדת על עוצמת חסדיו של ה' כלפיו, וממילא מתמלא הוא ענווה והתבטלות כלפי ה', אולם בספר תהילים מבואר מימד נוסף: "כי אראה שמיר מעשה אצבעתיך ירח וכוכבים אשר כוננתה. מה אנוש כי תזכרנו וכן אדם כי תפקדנו. ותחסרהו מעט מאלוהים וכבוד והדר תעטרהו... ה' אדונינו מה אדיר שמך בכל הארץ" [ח, ד-י]. דוד המלך מתאר את הפליאה שיוצרת ההסתכלות במעמד המיוחד שה' נתן לאדם לאור ההכרה בעוצמת פעולותיו של הקב"ה. פליאה זו על השילוב המופלא של קטנותו של האדם עם הכוחות האדירים שניתנו לו, מעוררת בלב האדם התבטלות אל ה' והכרה בגדולתו ובאדירותו.

לעומת זאת, הרמב"ם רואה בפסוקים אלו הדרכה הפוכה, שעיקרה הוא להגיע לאהבת ה' מתוך הכרה בשפלות האדם: "בשעה שיתבונן האדם במעשיו וברואי הנפלאים הגדולים ויראה מהן חכמתו שאין לה ערך ולא קץ, מיד הוא אוהב ומשבח ומפאר ומתאוה תאוה גדולה לידע השם הגדול... וכשמחשב בדברים האלו עצמן מיד הוא נרתע לאחוריו ויפחד ויודע שהוא בריה קטנה שפלה אפלה עומדת בדעת קלה מעוטה לפני תמים דעות, כמו שאמר דוד: 'כי אראה שמיר מעשה אצבעותיך... מה אנוש כי תזכרנו'" [הלכות יסודי התורה ב, ב].

לילוי נשמת ששון בן רינה ז"ל

פרק ששי

אבל המונהגים שראוי לנהג בהם בעל הכניעה הם עשרה.

הראשון, דעת אלהים, ומדותיו הטובות, והיתרון^ו אשר נתן לאדם על שאר בעלי החיים. כמו שנקרא (תהלים ח, ז): "תמשילוהו במעשי ידך". כאשר יכיר גדל עצמת הבורא ורוממות גבורתו וחקמתו העליונה, יכנע לו וישפיל לפניו. וילמד ממה שצוה החכם (משלי כה, ו): "אל תתהדר לפני מלך", כל שכן לפני מלכי המלכים ואדוני האדונים, יתעלה מדמות ומהמשל^ז, כמו שאמרה חנה (שמואל א, ב): "אין קדוש כפי כי אין בלתיך".

והשני, לדעת חיובי התורה והשכל, ולקרא בספר תורת האלהים, ולעמוד על החכמה המשפלת^ח והקטובה והמקבלת^ט, ללמוד ממנה תנאי הכניעה ומקומות הנהגתה.

והשלישי, רחב הלב וסבלות^י מה שישנא מן הדברים ומן המעשים, לשם הבורא יתברך, כמו שאמר (תהלים ז, ח): "אם גמלתי שלמי רע ואחלצה צוררי ריקם". ואמר (משלי כד, כט): "אל תאמר כאשר עשה לי פן אעשה לו", ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (גיתין לו, א): "הנעלבים ואינם עולבים, שומעים הרפתם ואינם משיבים, עושים מאהבה ושומחים בישורים, עליהם הכתוב אומר (שופטים ה, לא): "ואהביו קצאת השמש בגברתו", והוא הנקרא אצלם "מעביר על מדותיו".

והרביעי, עשות הטוב לבני אדם, ודבר טוב בהם, ולדונם לזכות, ושלם יספר בגנותם, ושיחמל להם מה שידברו בו ויספרו בגנותו, ואם אינם^י ראויים לכך, כמו שאמר (קהלת י, ט): "גם במדעך מלך אל תקלל", ואמר (תהלים נ, ט): "פיה שלחת ברעה ולשונך תצמיד מרמה, תשב באחיקך תדבר בכן אמן תתן דפי".

וממחילת הדבור הרע והגנאי, מה שאמר הכותב (במדבר יב, א): "ותדבר מרים ואהרן במושה", ואמר (במדבר יב, א): "והאיש משה ענו מאד", מפני שמחל להם. ומזה מה שאמר החכם (קהלת ז, כא): "גם לכל הדברים אשר ידברו אל תתן לבך", ואמר (קהלת ז, כב): "כי גם פעמים רבות ידע לבך אשר גם אתה קוללת אחרים".

ואמרו חכמינו זכרונם לברכה (תענית כה, א): "מעשה ברבי אליעזר שירד לפני התבה ואמר עשרים וארבע רגנות ולא נענה. ירד רבי עקיבא ואמר איני מלפנו, ונענה. צתה בת קול ואמרה: לא שצה גדול מזה, אלא שצה מעביר על מדותיו וזה אינו מעביר על מדותיו".

ונאמר על אחד מן החסידים שעבר על נבלת פלב מסרחת מאד, ואמרו לו תלמידיו: כמה מסרחת נבלה זאת! אמר להם: כמה לבנות שניה^י! ונתחרטו על מה שספרו בגנותה. וכיון שהוא גנאי לספר בגנות פלב מת, כל שכן באדם חי. וכיון שהוא טוב לשבח נבלת פלב בלבן שניה, כל שכן שהוא חובה לפי זה לשבח אדם משכיל ומבין. והיתה פנתו להוכיחם, שלא ילמדו לשונם לדבר רע, וישוב להם טבע^י, וכן קשילמדו לשונם לדבר טוב, ושוב להם טבע קבוע, כמו שנקרא (תהלים טו, א): "לא רגל על לשוננו", ואמר בהפך זה (תהלים נב, ד): "הגות תקשב לשונך קתער מלטש עשה רמיה, אהבת כל דברי בעל", ואמר (תהלים כ, א): "מה יתן לך ומה יסיר לך לשון רמיה", ואמר (קהלת י, י): "דברי פי חכם חן ושפתות כסיל תבלעונו".

דעת - לדעת, להכיר את הבורא ומדותיו. **והיתרון** - לדעת את היתרון. **יתעלה וכו'** - נעלה ומרומם מהיכולת שלנו לדמותו או להמשילו למהוהו. **המשפלת** - המובנת על ידי השכל. **והמקבלת** - תורה שבעל-פה. **וסבלות** - סבלנות, היכולת לסבול יסורים. **ואם אינם** - ואפילו אינם. **כמה לבנות שניה** - חיפש בה דברים טובים לציינם. **ישוב להם טבע** - יהפוך להם הדבר לטבע מורגל.

עשרה מנהגי בעל הכניעה דעת אלוהים ומדותיו

ידיעת חיובי התורה והשכל

שמחה בדברים השנואים לשם ה'

עשיית הטוב לבני אדם

המעביר על מידותיו

חשיבות הדיבור בלשון נקייה